

ƏŞYALARI TANIMAQ

BİRGƏ VƏ SAĞLAM
İCTİMAİ BİRLİYİ

Azercell

Birgə və Sağlam İB

“Autizm portalı”

BİRGƏ VƏ SAĞLAM
İCTİMAİ BİRLİYİ

Azercell

ƏŞYALARI TANIMAQ

Əşyaları tanımaq övladınızın başqalarının söhbətlərini anlamasını inkişaf etdirən önəmli bacarıqlar arasında yer alır. Alıcı dil və ya dinləmə bacarığı, başqa bir insanın komandalarını yerinə yetirmə haqqında 3cü kitabda danışmışdıq. Bu kitabda uşaqlara gündəlik həyatda qarşılaşılan əşyaları tanımağı öyrətməkdən bəhs ediləcəkdir. Əşyaları tanıma bacarığı danışmanın öyrənilməsini asanlaşdırır. Əşyaları tanıma qabiliyyəti qazanmaq ayrıca uşağın ətrafla bağlı məlumatlığını artırır və uşağa öz davranışlarını idarə etmə və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirmə fürsəti verir. Tipik bir uşaq danışmağa başlamamışdan çox əvvəl, kağız salfet gətirəcək, televizorun pultunu tapacaq və ya barmağıyla

anasını göstərəcək qədər təlimatları izləmə bacarığına sahib olur. Tipik inkişaf göstərən uşaqların inkişafına baxdıqda alıcı dilin bir yaşdan çox öncə güclü formada olduğu özünü göstərir.

Autizmlı uşaqlara diaqnoz qoyulduğunda ,çox zaman alıcı dil bacarıqları güclü olmaz, səbəbi isə bu bacarıqların ya çox gecikməsi ya da bəzi hallarda bir yaşdan sonra geriləməsidir. Uşağınızdan ayaqqabısını geyinməsini istədiyinizdə və ya adıyla çağırduğunuzda hər dəfəsində reaksiya vermədiyini hiss etmiş ola bilərsiniz. Eyni zamanda “Əl çal” və ya “Başına toxun” kimi sadə komandaları izləyə bilməzlər.

Təcrübəyə əsasən bir nümunəyə diqqət yetirək. Uşağın təlimə başlamadan öncə, çox az alıcı dili var idi. Bu hal ailə tərəfindən uşaqlar əkiz olduğu üçün xüsusilə fərq edilmişdi. Ana uşağın narahatlığını anlamamış və əkizinə qarşı reaksiyasız olduğunu söyləmişdi. Bir gün uşağın nənəsi xəstələnmiş və evə həkim çağırılmışlar. Həkim uşağa nənəsinin eynəyini vermiş və aparıb anasına verməsini istəmişdi. Uşaq eynəyi anasına vermiş və sonrasında ətrafında dönərək qaçmağa başlamışdı.

Bir neçə ay sonra, uşağın 2 yaşı tamam olduqdan sonra loqopedə ehtiyacı olduğu aydınlaşmışdı. Dəyərləndirmə formuna ailə bədən üzvlərini soruşulduğunda göstərə bildiyini qeyd etmişdi. Daha sonra fərqi nə vardıq ki, sadəcə bədən üzvləriylə əlaqəli kitabla çalışıldığında başına, burnuna toxuna bilir. Əgər kitab yoxdursa, bədən üzvlərini göstərməsi zəifləyir. Təlimə başlar-başlamaz bir çox uşaqlarda alıcı dil tez inkişaf göstərir.

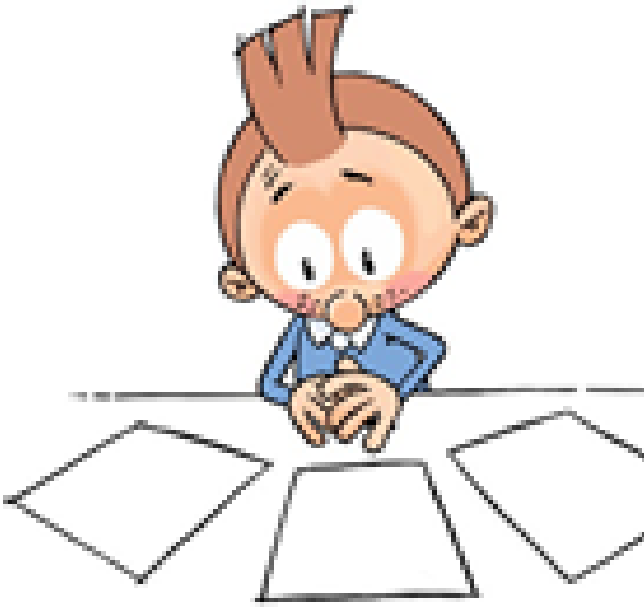
DƏYƏRLƏNDİRMƏ

Övladınızın gündəlik həyatında yer alan və əllə tutula biləcək böyüklükdə 15-20 əşya müəyyən edin, adını soruşduğunuz əşyaları (“ Qaşığı hansıdır?” və ya “Mənə oyuncaq maşını göstər”) tanıyıb-tanımadığını dəyərləndirməyiniz gərəkdir. Uşağınızın tanımaqda çətinlik çəkdiyi əşyaların öyrənilməsini daha sonra edə bilərsiniz. Övladınızın alıcı dilini dəyərləndirməkdə ən çətin hissə , dəyərləndirərkən mütəmadi olaraq ipucu vermədiyinizdən və ya vizual bir ipucu vermədiyinizdən əmin olmağınızdır. Alıcı dil bacarıqlarını dəyərləndirərkən əlləriniz iki yanınızda hərəkətsiz durmalı, səsiniz , hətta baxışlarınız belə neytral olmalıdır. Bu vəziyyətdə açıq və net təlimat verin , məsələn “ Ayaqqabını göstər” deyin. Əgər uşaq ayaqqabını göstərsə nə dediyinizi anlamışdır. Amma öncə başqa bir əşyaya daha sonra ayaqqabıya toxunursa, bu xəta hesab olunur.

Tipik inkişaf göstərən uşaqlarda ümumi olaraq sağlam alıcı dil bacarıqları olur, bəzi autizmlilə uşaqlarda ilk dəyərləndirməyinizdə heç bir alıcı dil bacarığı görə bilməzsiniz, bəzi autizmlilə uşaqlarda isə demək olar ki bu yaşına uyğundur.

TƏDRİS

Əşyanıma bacarığının öyrənilməsinə keçməzdən əvvəl uşağın eyniləşdirmə bacarıqlarını öyrənməsində fayda var. Ayrıca əşya tanıma bacarığının tədrisinə keçmədən öncə adına reaksiya vermək və sadə komandaları yerinə yetirmək bacarığında müəyyən bir irəliləmə olmağı önəmlidir. Övladınız əşyaları heç ayırd edə bilmirsə, masanın üstünə 1 əşya qoyub uşağınızdan ona toxunmasını istəyərək işə başlaya bilərsiniz. Misal olaraq, masanın üzərinə bir uşaq ayaqqabısı qoyub “Ayaqqabıya toxun” deyə bilərsiniz. Ardınca ayaqqabını yuxarı qaldırıb “Ayaqqabıya toxun” deyə bilərsiniz. Övladınızın, “toxunmanın” nə demək olduğunu öyrənməyə ayrıca ehtiyacı ola bilər.

Övladınız bu bacarığı öyrənən kimi, iki əşya və ya iki şəkil arasında fərqi öyrətməyə başlayın və sayını yavaşca artıraraq masadakı əşyalara yenilərini əlavə edin. Əksər uşaqlar, əşyaları tanısalarda əllə toxuna bildikləri əşyalarda daha yaxşıdır, amma bu mərhələni şəkillərlə də çox rahat keçən uşaqlar təcrübədə var. Onsuz da həm şəkil həm də əşya istifadə edəcəksiniz. Əşyaları şəffaf qutuya toplayın. Bunlar həm eyniləşdirmədə, həm də alıcı dil çalışarkən istifadə oluna biləcək şeylərdir. Tədrisdə gəldiyiniz mərhələdə, bu cür əşyalar əl altında olmalıdır. Ayrıca böyük bir qutuya övladınızın tələb edə biləcəyi mükafat xarakteri daşıyan əşyaları və bu əşyaların iki ədəd (eyni olan) şəkillərini qoya bilərsiniz. Əşyanın şəklini çəkib, ya da google.com`a daxil olaraq ordan şəkillərini götürə bilərsiniz. Bu əşyaları və şəkilləri hər cür bacarığın tədrisində istifadə edə bilərsiniz.

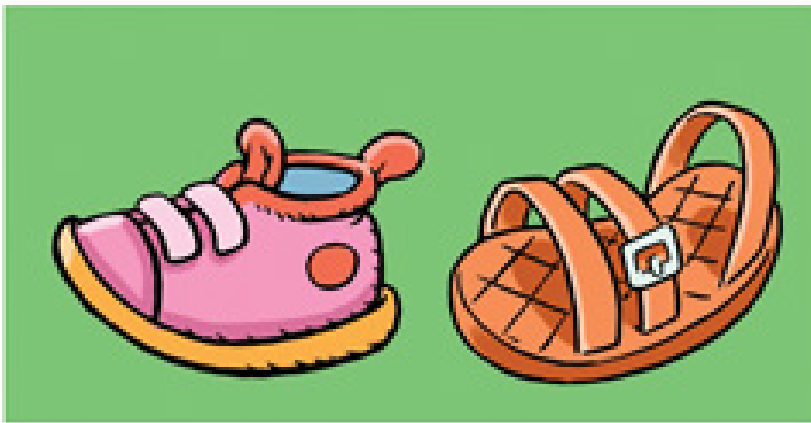
Nümunə əsasında bu tədris prosesini necə həyata keçirəcəyinizə baxaq. Həmzə mükafatlarından birinə həm masaya qoyulduğunda, həm də fərqli yerlərdə tutulduğunda göstərə bilər. Amma Həmzə, bu mükafat xüsusiyyəti olan əşyalara daim toxunmaq və onlarla oynamaq meylli göstərdiyindən, onun üçün mükafat xüsusiyyəti daşımayan iki və ya üç əşyanı masaya qoyaraq və hansına ipucu verilmədən göstərə bildiyini diqqətə alaraq işə başlamaq daha yaxşı olar.

Çalışmanız üçün əlinizdə ən az üç əşya olmalıdır. Həmzə, “Ayaqqabıya toxun” dediyinizdə ayaqqabıya toxunsa da və ya eyni şəkildə “Fincana toxun” deyiləndə fincana toxunursa, Həmzənin bu hədəflərdə ustalaşdığı əslində dəqiqləşməmişdir. Masada sadəcə iki şey varsa, doğru olanı tapma şansı yarı-yarıyadır. Üç və ya daha çox şeyi masaya qoysanız, uşağınızın hədəfdə ustalaşdığını daha aydın deyə bilərsiniz.

Çalışarkən uşağınız irəliləmə göstərdikcə, əşyaları daha bir-birinə bənzər seçməyə başlamalısınız, ayaqqabının yanında sandalet və ya fincanın yanına butulka qoymaq kimi düşünə bilərik. Uşağınız üçlü əşya setinizdə ustalaşdıqda, uşağınızın təsvir etdiyi əşyaların sayı altıdan çox olana qədər əşya sayını artırma bilərsiniz.

Əşya tanımağı öyrətmək üçün müəyyən edilmiş tədris üsulları, diqqətli bir şəkildə zəiflədilmiş ipuclarının qarışımından ibarətdir. Həmzə, üç əşya ilə əşya tanımağı öyrənməkdədir və biz də onun bu bacarıqlarıyla çalışarkən həqiqi əşyalardan istifadə etməkdə olduğumuzu nəzərdə tutuq. Uşağınız bu bacarıq üzərində çalışarkən, əşyaları və ya şəkilləri eyni şəkildə masaya qoymamağa diqqət göstərin, hər tədrisdə kartların yerini dəyişdirin. Uşağınızın seçdiyi karta diqqət edərək sadəcə ortadakı, soldakı və ya sağdakı kartları mı seçir, bunu diqqətli müşahidə edin.

Kartları düzgün formada sıralamadığınızdan da əmin olmalısınız, çünki seans boyunca davam edən “səliqə” uşağın bu mövzunu obsessiya halına gətirməsini dəstəkləyə bilər və uşaq problem davranışlar göstərməyə başlaya bilər. Aşağıda əşya tanıma bacarığının tədrisinə əsaslanan bir nümunə verilmişdir.

Ana: Masaya bir ayaqqabı, bir stəkan və ya oyuncaq maşın qoyur və “Maşına toxun” deyir, o anda maşını işarə edir və ya ona toxunur (jest ipucu).

Həmzə: Maşına toxunur.

Ana: “Maşına çox qəşəng toxundun”

Həmzə: İpucu olmadan maşına toxunur.

Ana: Başını göstər (Bildiyi bacarıq)

Həmzə: Başını göstərir.

Ana: “ Super, maşını göstər” (ipucu verməz)

Həmzə: Maşına toxunur.

Ana: İpad`ı açıb bir filmdən ona qısa bir hissə göstərir və Həmzəni təqdir edir.

Araya bildiyi bir bacarığı qoymaq (yuxarıdakı nümunədə “Başını göstər”) “ diqqət dağıdıcı cəhd” olaraq adlandırılır, artıq övladınız tədris seanslarında istifadə edəcəyiniz diqqət dağıdıcı cəhdlərə çoxdan hazır olduğunuzu təxmin edirik. “Diqqət dağıdıcı cəhd”, əşya tanımaq məqsədiylə verilən ipucu cəhdini sərbəst cəhddən ayırmağa kömək edir. Burada məqsəd, sabah edəcəyiniz hər hansı bir yoxlama sessiyasında, hər hansı bir ipucu olmadan Həmzənin özünə verilən reaksiyalara doğru dərk etməsidir. Seans içində daha sərbəst reaksiya verə biləcəyi tətbiqləri ona verməyimiz, bu məqsədə çatmaq üçün ona kömək edə bilər.

“Bir valideyn, tipik bir uşağın ilk və ən sevdiyi müəllimidir”- bu ifadə, autizmlili və ya digər ciddi inkişaf çatışmazlığına sahib olan uşaqların valideynləri üçün daha çox keçərlidir. Bu uşaqlar, müəyyən təlimatlar olmadan öyrənmələrini yaxşı səviyyəyə çıxara bilmirlər, buna görə də arxa oturmağa oturub “sadəcə valideyn” olmaq kimi bir seçiminiz həqiqətən də yoxdur. Sükanı ələ almalısınız.

Uşaqlarımız yüzlərlə təkrara ehtiyac hiss edirlər. Yanlışlarının bir üsul daxilində gün ərzində düzəldilməsinə , bu yanlışların düzəldilməsinin sadəcə seans daxilində qalmamasına ehtiyacları var. Əgər yanlışları və ya problem davranışları bir şəkil dəstəklənərsə (motivasiya edilərsə) bunlar yüksəldikcə övladınızda bir irəlimə görülməz. Programınızda qərarlılıq, övladınızın öyrənməsində vacibdir.

Öncəliklə, gün ərzində övladınızın masa arxasında hansı müddətdə əşya tanıma çalışacağını müəyyən edin. Evin içində uşağın arxasından qaçaraq və ya otaq-otaq gəzərək nəsə öyrətməyi tövsiyyə etmirik. Masa arxasında çalışmaq hər daim daha məhsuldar olur. Burada kritik nöqtə uşağın masa arxasında əyləncəli vaxt keçirməsi, seçdiyi oyuncaqların və digər mükafatların əlçatan olmasıdır. Bu xüsusiyyətlərə sahib, valideyn kontrolunda olan bir masa çalışması olduqca məhsuldar keçəcəkdir.

Masanı mükafatlarla uyğunlaşdırmağa davam edərkən, əşya tanımaq bacarıqlarını çalışmağa başlaya bilərsiniz. Bəzi uşaqlar əşya tanımanı çalışarkən televizoru açıq saxlamağı və ya musiqi çalarkən etməyi tələb edəcəklər, beləliklə əyləncənin bitdiyi və ardınca tələblərin başlayacağı hissəyə qapılmazlar. Mükafatların anidən götürüldüyü və əşya tanıma çalışıldığı zamanlarda, sıxıntı çıxartmayan uşaq sayı çox azdır.

Ona konfet verərək televizoru yavaş-yavaş söndürün, ardınca yandırın. Sonra TV`yi təkrar söndürün və sizdən bir qısa video istəməsini təmin edin. Ardınca TV`ni təkrar yandırın. Ardından TV`ni söndürüb sadə əşya tanıma bacarığını sərgiləməsini istəyin. Belə edərək mükafatlarınızı azaldacaq və əşya tanıma seanslarına başlaya bilərsiniz.

Hədəfləri və materialları hazırlamaq uşaq yatarkən gecə ediləməsi daha asan olacaqdır. Aşağıda bütün bacarıqlarda olduğu kimi əşya tanımağı öyrədərkən diqqət etməyiniz gərəkən hissələrə yer verilmişdir.

1-Programınızı hazırlamağa övladınızın tanış olduğu əşyaları tanıyib-tanımadığını dəyərləndirərək başlayın.

Dəyərləndirmə olmadan, hansı vəsaitlərə, hansı hədəflərə və ya necə bir qeyd formuna ehtiyacınız olduğunu bilə bilməzsiniz.

Dəyərləndimənizi edərəkən diqqət etməyiniz gərəkən önəmli bir nöqtə isə uşağınızın nə bildiyini və nə bilmədiyinin qeydini tutaraq hər bir programın sonunda tətbiq edəcəyiniz bacarıq izləmə formalarıyla sənədləşdirməkdir. Həm dəyərləndirməyi həm də tədris seanslarında edəcəyiniz yoxlama səhifələrini eyni anda doldurmağa çalışın. Belə proqramlarda bəzən tədris edən şəxs 50 əşya bilir deyə qeyd edir, lakin bildikləri və ya bilmədikləri hansılardı onun bir qeydi olmur. Dəyərləndirdikcə bu detalları qeyd edin , o zaman programı yaratmağınız çox daha asan olar.

2-Hər bir çalışmada iki və ya üç hədəf müəyyən edib, bu hədəfləri həftəlik ümumi yoxlama siyahınıza yazın.

Həftəlik yoxlama səhifəsinizi bir divar panelinə bərkitməyinizi tövsiyyə edirik. Beləliklə gün ərzində asanlıqla görə biləcəyiniz yerdə olar. İlk hədəfləriniz müəyyən etdikdən sonra, bacarıq izləmə formunuza bu hədəfləri çalışmaya başladığınız tarixi qeyd etməlisiniz.

3-Övladınızın bildiyi əşyaları şəffaf plastik qaba qoyun və üzərinə “Bildikləri” deyə yazın.

Ardından hər bir hədəfi (hər bir programdan iki və ya üç bilmədiyi əşya) yoxlama kağızına yazın və bu əşyaları ayrı bir qutuda saxlayın.

4-Hədəflərdə həftəlik tədris seansları içində ustalaşma qeyd ediləcəkdir. Sizdə bunu izləyəcəksiniz.

Uşaqların çoxunda keçərli olduğu kimi, övladınızın bir əşyada ustalaşması, ümumi yoxlama əsnasında üç dəfə üst-üstə doğru reaksiya verməsi anlamına gəlir. Bu baş verdiyi andan etibarən, uşağın hədəfdə ustalaşdığını göstərən yoxlama formundakı əşyanın altından xətt çəkin. Ardınca bacarıq izləmə səhifəsinə yeniləyin və bacarığın qazanıldığı tarixi əşyanın yanına yazın. Son olaraq ustalaşılan hədəfi bilinənlər səhifənizə əlavə edin və onu da “bilinənlər” qutusuna yerləşdirin. Hər həftə ustalaşılan hədəfləri siyahıdan çıxartma və siyahıya yenilərini əlavə etmə imkanınız olacaq və hədəf yoxlama formunu yenidən yazacaqsınız.

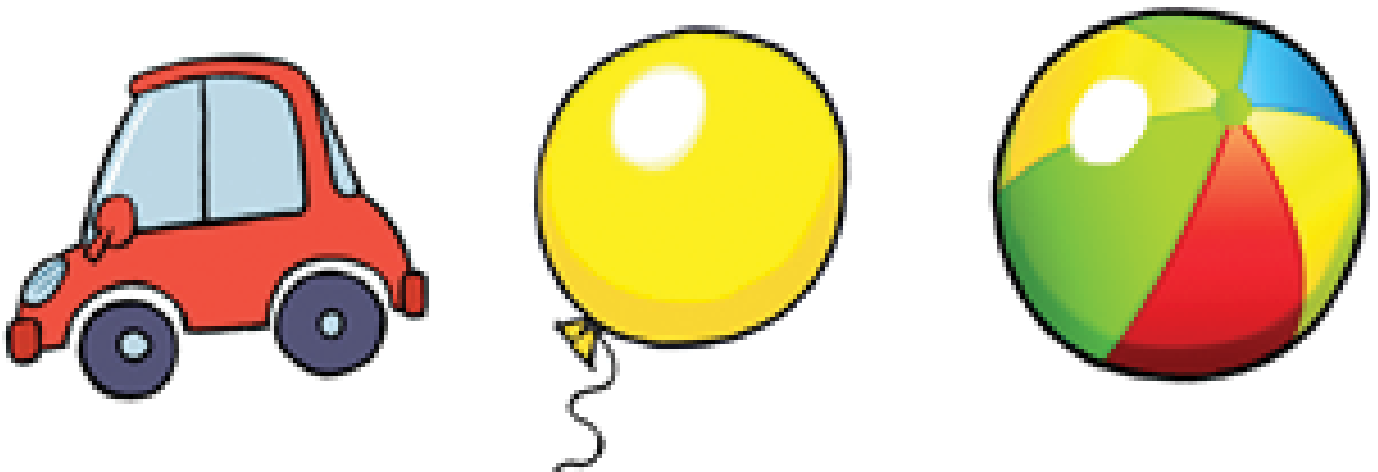
Hər gün bir neçə dəqiqənizi, ləvazimatlarınızı hazırlamağa ayırın, əmin olun ki bu sizə çox kömək edəcəkdir. Ayrıca, hər cümə günü günortadan sonra və bazarertəsi səhər yoxlama formalarını yenidən yazın, yeni hədəflər seçmək və yeni vəsaitlər toplamaq üçün özünüza bir saata yaxın zaman ayırın. Artıq hazırladığınıza görə, tədrisiniz asan irəliləyə biləcək, siz də “oturaraq ediləcək bacarıqlar” üzərində işləyə biləcəksiniz.

Tədris əsasında başlanğıcda, içində bir neçə asan tələb olan və ara verilərək edilən seanslar həyata keçiriləcəkdir. Tədris zamanı təbii ortamda belə edilirsə, planınıza aldığınız hədəflərlə əlaqəli edilməsi gərəkən ümumi yoxlama formalarını mütləq tamamlayın. Ümumi yoxlama datalarını, uşaq yelləncəkdə yellənərkən, qumda oynayarkən hətta öz günorta yeməyiniz əsasında tamamlaya bilərsiniz.

Tələblərinizin sayını artırarkən rahat bir münasibət içində olun və uşağın sözlü reaksiya sayını artırın, beləliklə uşaq mükafat almadan öncə daha çox tələblə qarşılaşacaqdır. Amma çox sürətli irəliləməyin. Belə etsəniz, bilirsiniz ki seanslar sırasında davranış problemlərində artım müşahidə edəcəksiniz.

Siz dəfələrlə “sakit formada və az sayda tələblə işə başlayın” dedik , bu nə deməkdir? Bildikləriniz olduğu qutudan başlayın . Bir qrup bildiklərinizdən, bir qrup da bilmədiklərinizdən seçib seansınızda bunları bir araya gətirin. Öncəliklə bildiyi əşyaları istifadə edin, arada hədəflədiyiniz əşyalar arasından bilmədiklərini yoxlayın. Bütün yeni hədəflərdə, sıx ipucuyla başlayın zamanla ipucunu mümkün qədər azaldın. Mükafatları da eyni şəkildə başlanğıcda tez-tez verərkən zamanla azaldın.

Aşağıda bacarıqlarını inkişaf etdirmiş bir valideyn tərəfindən aparılan 5 dəqiqəlik bir tədris seansının necə olduğunu oxuyacaqsınız. Hər seans daha kiçik mükafatlandırma seanslarına bölünüb. İki mükafatlandırma arasına ortalama beş tələb yerləşdirilmişdir.

Nümunə 2:

Valideyn: Gəl, şəkilləri öyrənək. Hansı maşındı?(uşağın önündə maşın-şar-top şəkli var, uşağın barmağından tutub maşın şəklini göstərməsinə dəstək olur)

Uşaq: (valideynin köməyi ilə maşını göstərir)

Valideyn : (Afərin maşını göstərdin, maşın)

Uşaq : Maşını göstərir

Valideyn : Maşın, afərin sənə .Şar

Uşaq : Şarı göstərir.

Valideyn : Şar, doğrudur ağıllı balam. Top

Uşaq : (yalnış bir şəklə yönələrkən valideyn cəld davranaraq doğru şəkli göstərməsi üçün ipucu verir)

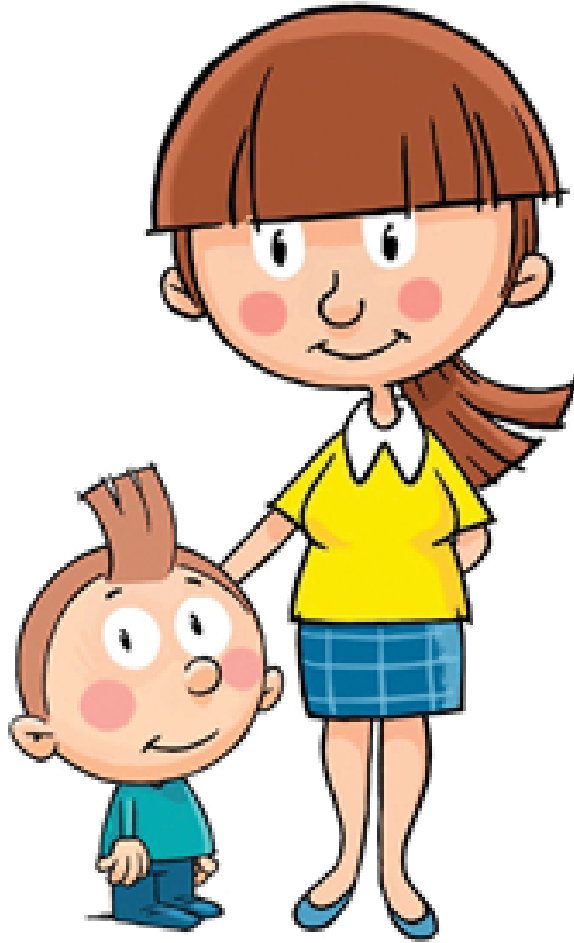
Valideyn : Top, çox yaxşı. Top

Uşaq: Topu göstərir.

Valideyn : Bu çox uğurlu oldu afərin, topu göstərdin.Maşın

Uşaq: Maşını göstərir.

Valideyn : Maşını göstərdin, super!(Uşağa sevdiyin bir videonu İpad`dan açır və 1-2 dəqiqə izləməsinə icazə verir.)

İlk başlarda sürətiniz sizi narahat etməsin. Daha mürəkkəb bacarıqların tədrisinə keçmədən öncə, ilk etməyiniz gərəkən səhvlərlə uyğun şəkildə öhdəsindən gələ bilməyiniz və ipucu vermə ilə seyrəkləşdirmə üzərində çalışmanızdır. Maşın sürməyi və ya ilk dəfə gitara çalmağı öyrəndiyiniz zaman , hər bir hərəkət üçün necə düşündüyünüzü və özünüzü necə qəribə və ya yavaş hiss etdiyinizi xatırlamağa çalışın. O zamanlar maşın sürərkən, maşında nəzarəti ələ aldığınız hər nöqtəni yaxşı tanıyıb öyrənənə qədər, əminlik saatda 50km`dən daha sürətli getməmisiniz. Tətbiq etdikcə və sizi izləyənlərdən geridönüş aldıqca sürətiniz artacaqdır.

Ustalaşmağınız heç bir səhv etməyəcəyiniz anlamına gəlmir. Tədrisdə mükəmməl olmaq üçün özünü həddindən çox təzyiq göstərməyin. Bu bacarıqlar zamanla inkişaf edir. Özünüz üçün gərəkli məqsədlər müəyyən edin və şübhəyə düşdüyünüzdə övladınız kimi davranan bir yetkinlə bacarıqlarınızı tətbiq edin, seanslarınızın videosunu çəkin və səhvlərinizi daha sonra incələyin. Həm sizin , həm də uşağınızın bacarıqları zaman içərisində artacaq.

